

İbn Haldun'a Göre Bedavet ve Hadaret'te Fert Toplum İlişkisi^{*} Ömer Özdiç

Giriş

Yaşadığımız dünyada, bireysel ve toplumsal sorunların temelini teşkil eden etkenlerden birisinin fert-toplum ilişkisinin sağlıklı seyretmesi olduğu çokça tartışılan bir konudur. Fert için toplumun fazlasıyla bir mana ifade etmemesi, toplumun, ferde kendi ideallerini ve karakterini benimsetemeyişi, fert ve toplum nezdinde bazı sıkıntılara ve huzursuzluklara yol açmaktadır. Fert için, günümüzde sıkça şikâyet edilen “topluluk içinde yalnızlık” durumu vuku bulmakta; kendi menfaati dışında bir ideale sahip olmamakta –bunun modern dünyadaki karşılığı para ve kariyerdir- bu iki durum sonucunda kendini çeşitli psikolojik rahatsızlıkların ortasında bulmaktadır. Toplum içinse bu durum, toplumun maslahatının koruyucusu olma iddiasındaki sivil ve resmî karar mekanizmalarını, bu maslahatın hâsıl olması amacıyla fertlerin işlemelerini istedikleri eylemler ya da işlemelerinden menettikleri fiiller bahsinde bir söz geçirememesi durumuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Toplumun, fertlerini bu eylemler konusunda ‘motive’ edememesi sonucunda hem toplumlar arasındaki bir yarış şeklinde cereyan eden uluslararası sistemde o toplum geride kalmakta hem fertlerinden memnun olmayan toplum, idareyi tevdi ettiği makamlar yoluyla, fertlerin üzerindeki baskısını sürekli artırarak toplumsal bir huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

İşte tam bu noktada hem Müslüman olan hem de

toplumsal dinamikleri anlama yolunda cehd eden ve içinde yaşadığı zamanın getirdiği sadelik sebebiyle bu dinamiklerin işleyişini daha rahat anlayan Tunuslu mütefekkir İbn Haldun'u imdada çağırma da bir fayda hâsıl olacağı kanaatindeyiz. Zira İbn Haldun, bu meseleleri işleyişinde sadece mensup olduğu dinin literatürünü kullanmamış, aynı zamanda klasik felsefe tabanlı Yunan kaynaklarını, geçmişte yaşamış büyük krallıkların ve Müslüman devletlerin tarihini, görüşlerinin oluşumunda bir müessir olarak kullanmıştır. Bütün bu somut kaynakların yanında akli melekesini kullanmasının bu fikirlerinin oluşumu üzerindeki baskın rolü, Mukaddime'yi dikkatli bir şekilde okuyanların malumdur. Bu fikirlerin içinde yapacağımız yolculuk sonucunda hem sağlıklı bir fert-toplum ilişkisinin nasıl olması gerektiğini anlamamıza yarayacak dinamikleri en yalın hâliyle çözümleyecek hem de bugünkü şartları değişmiş dünyada fert-toplum ilişkisinin mahiyetini anlayacak ve belki de bugünkü şartlarda ideal bir fert- toplum ilişkisine ulaşmanın temel işaretlerini elde edebileceğiz.

Bu konuyu bedavet ve hadaret bağlamında ele almamızın sebeplerinden birincisi İbn Haldun'un bu tarz ilişkileri anlatırken devamlı olarak fert-toplum ilişkisinin bedavet ve hadarettteki vukuunun farklı olduğunu söylemesidir; ikincisi de, bedavette daha sağlıklı yürüdüğünü İbn Haldun'un iddia ettiği bu ilişkinin, hadarette bedavetten farklılaşan hangi unsurlar sonucu bu hâle geldiğini anlama çabamızdır. Nihai amacımız ise buradan yola çıkarak büyük anlamda hadarileşen bugünkü toplumlarda (bedavetteki hâli iyi olan) bu ilişkinin nasıl sağlıklı bir şekilde gerçekleşebileceğinin izini aramaktır.

Çalışmamız iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde bedavet ve hadarette fert-toplum ilişkilerini anlamamızı kolaylaştıracak temel kavramları tanıtmaya çalıştık. Bu bölümde öncelikle, toplumun gerekliliğini ve oluşumunun mahiyetini bünyesinde barın-

duran umran kavramını, bedavet ve hadaretteki şartların farklılığını, fert-toplum ilişkisinin –İbn Haldun'a göre- esas ruhu olan asabiyet kavramını hadaret ve onun bedavet ve hadarete farklı şekillerde gerçekleştiğini anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde de fert-toplum ilişkilerindeki bu farklılığın toplumsal kurumlardan biri olan fert-otorite ilişkilerine bir sonuç olarak nasıl yansıdığını, bu farklılığın muhtemel sebeplerinden olan karakter farklılıklarının bedavet ve hadarete hangi şartlardan etkilenerek oluştuğunu ve karakterlerin fert-toplum ilişkilerinin mahiyetini nasıl etkilediğini çözümlenmeye çalıştık. Bu yöntemi kullanarak çalışmamızın esas tezi olan İbn Haldun'a göre bedavette ve hadarete fert-toplum ilişkilerinin hem kemiyet hem keyfiyet bakımından birbirinden farklı olduğunu göstermeye çalıştık.

I. Temel Kavramlar

1. Umran kavramı

İbn Haldun'a göre, insanların bir arada toplanmaları, sırf geçinmek maksadıyla yardımlaşmak içindir.¹ Bu 'geçinme'nin şubeleri olarak insanı toplumsal hayata iten iki ana saik vardır. Bunlar, besin maddelerini tek başına üretememesi ve kendinden çok daha kuvvetli olan bazı yırtıcı hayvanlardan kendini koruyamamasıdır.² Bu beslenme ve güven ihtiyacı insanı hemcinsleriyle birlikte yaşamaya mecbur eder. İşte bu birlikteliğe ve bu birlikteliğin devamına yönelik örgütlenmeler sonucu ortaya çıkan ilişki biçimlerinin toplamına İbn Haldun umran demektedir.³

Toplumsal yapının bütünü anlamına gelen bu umran tanımından da anlaşılacağı üzere, İbn Haldun'da toplumun esası, yardımlaşma fikridir. Bu yardımlaşma fikri beslenme ve güvenlik ihtiyacının giderilmesi yanında insanın bu dünyada varoluş gayesini gerçekleştirecek bir dayanışmadır da:

“Şu halde insan nevi için ictima ve toplu olarak ya-

şamak zaruridir. Aksi takdirde insanların varlıkları ve onlar vasıtasıyla Allah'ın âlemi mamur ve onları kendine halife kulma yolundaki iradesi tam olarak gerçekleşmiş olmayacaktı. Bu ilmin konusu olarak tespit ettiğimiz umranın manası işte budur.”⁴

İbn Haldun'un bu satırlarından onun, modern Batı felsefesine damgasını vurmuş bazı düşünürlerin fert toplum ilişkilerini bir rekabet ortamı olarak yansıttığı durumun aksine, toplumu birbiriyle gönüllü yardımlaşan fertlerden müteşekkil bir yapı olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Köklerini Antik Yunan felsefesinden ve içinde yaşadıkları çağın şartlarından alan bu düşünürlerin, ferdi başka bir ferdin kurdu sayan ve bu kurtların birbirleriyle mecburen/kerhen toplumsal sözleşmeyle bir araya geldiklerini ve bu birliktelikte sürekli olarak güçlü-nün zayıfı tasfiye ettiğini –doğal seleksiyon- iddia eden fikirlerinin aksine, Müslümanların toplumsal yaşayışa dair söyleyecek sözlerinin tecessüm etmiş şekli olan İbn Haldun'da toplum, Allah'ın halef olarak verdiği emaneti ifa etmek için birbirleriyle yardımlaşan fertlerden müteşekkil oluşumdur.

İbn Haldun için toplum canlı bir varlıktır ve doğal olarak sair canlıların gelişim sürecinde uydukları kanunlara kendisi de tâbi olmaktadır. İbn Haldun'un bu noktada, devlet, toplum ve medeniyetlerin insan organizması gibi doğma, büyüme, gerileme ve çöküş aşamalarından geçtiklerini savunan uzviyetçi yaklaşıma ve tarihin hareketinin ve toplumların çöküş veya yükselişlerinin sürekli çevrimsel bir karakteri olduğu fikrini benimseyen çevrimsel yaklaşıma yakın durduğunu söyleyebiliriz⁵. Bununla birlikte İbn Haldun'un fikirlerinin sadece bu iki yaklaşıma indirgenemeyeceğini, onların, Mukaddime'nin çeşitli yerlerinde de görüldüğü üzere, başka yaklaşımlarında toplumlarını barındırdıklarını da göz ardı etmemek lazımdır⁶. Toplumsal gelişimle ilgili bu düşüncelerinin bir sonucu olarak İbn Haldun, toplumun gelişiminin iki türlü amile tâbi olarak gerçekleştiğini söyler: Dış amiller ve iç amiller.

İbn Haldun'a göre dış amiller, iklim, çevre ve din olmak üzere üç çeşittir. İç amiller ise ikidir: bedavet ve hadaret.⁷ Bu çalışmanın kapsamı gereği burada yalnızca iç amiller olan bedavet ve hadaret çerçevesinde mevzu bahis olan konu irdelenecektir. Buna, İbn Haldun'un dış amilleri yalnızca Mukaddime'nin başında, bazı insan karakterlerin ihdasçısı veya etkileyicisi olarak ele alması ve bu amilleri asabiyet, mülk, umran gibi temel kavramlarını izah ederken kullanmamasını gerekçe olarak gösterebiliriz. Bu kavramlarla ilişkili olarak bu dış amiller kullanılmadığı için, bu tür amiller, bu kavramların izahının satır aralarından doğan fert toplum ilişkileri incelememizde yer almayacaktır.

2. Bedavet ve Hadaret kavramları

Arapça olan bedevi kelimesi, bir şeyin ilk defa görünmesi anlamına gelen be-de-ve kökünden türetilen, bir şeyin ilk gözüken hâli⁸ anlamına gelen ve Arapların dağda/bayırda/çölde –şehir dışında– yaşayan kimseleri tanımlamak için kullandıkları bir kelimedir. Bu kelimenin İbn Haldun'un anlam dünyasında neye karşılık geldiğini bilebilmek için onun toplum tanımına geri dönüş yapmamız elzemdir; İbn Haldun'da toplum, belli ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya gelmiş insanların toplamıdır. Doğaldır ki bu insanlar bir araya geldiklerinde ilk önce birincil/temel/elzem ihtiyaçlarını karşılayacaklardır (Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini burada hatırlamakta yarar vardır). Bu yaklaşımı etimolojik anlamla da birleştiresek şöyle bir tanımla karşılaşırız: Bedavet, toplumsallaşma sürecinin ilk görünen safhasıdır.

İbn Haldun'a göre Bedavet tabii olan hâldir⁹. Allah'ın kullarını ilk yarattığı hâldir ve tabiatın insan tarafından bozulmamış/değiştirilmemiş hâldir. Bu sebeptendir ki bedavet, hadareten daha eskidir ve umranın aslıdır; hadaret ise bedavetin uzantısıdır.¹⁰ Çünkü bina etmek/yapmak tabiata müdahaledir ve

asla muhaliftir, aslanan ise yokluktur.¹¹ Burada şunu da unutmamak lazımdır ki, bedavetin amacı hadarileşip mülk (devlet) sahibi olmaktır ve şartlar el verince bedavet sürecini yaşayan her millet, sünnettullah gereği hadarileğe geçmeyi arzulamaktadır.¹²

Hadari kelimesi ise Arap dilinde hâzır olmak anlamına gelen ha-da-ra kökünden türetilmiştir. Araplar arasında bu kelime, bedevi kelimesinin tersi olarak, imar edilmiş yerlerde (köy, şehir) yaşayanları tanımlamak için kullanılan bir sözcüktür.¹³ Tekrar İbn Haldun'un toplum tanımından hareket edecek olursak hadaret, temel ihtiyaçlarını karşılamış insanların toplumsallaşma sürecinin bir sonraki ve son aşaması olan hâci ve kemâli ihtiyaçlarını karşılamak için çabaladıkları safhadır. Bu merhalede toplum, bedavetle başlayan sürecin en başından beri varoluş gayesi olan mülkü, her safhasını kemâle erdirerek gerçekleştirir.

Burada İbn Haldun'un ihtiyaç sınıflamasını da zikretmek bedavetin ve hadaretin uğraşlarını ve ortaya çıkaracakları ürünlerini tanıyabilmek bakımından faide celb eder. İbn Haldun'a göre insanın üç çeşit ihtiyacı vardır: Zaruri, hâci ve kemâli ihtiyaçlar. Zaruri ihtiyaçlar hayatta kalabilmek için elzem olan beslenme ve güvenlikle ilgilidir. Hâci ihtiyaç, zaruret arz etmeyen ama varlığı insanı rahatlatarak olan, gelecekteki zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak olan unsurlardır. Kemâli ihtiyaç ise gelecekteki ihtiyaçlarını da karşılamış insanların fikir, estetik gibi kaygıları karşılamaya yönelik ihtiyaçlardır.¹⁴

Toplumun iç gelişimi bedavet halinden hadaret hâline doğrudur ve bu kaçınılmazdır.¹⁵ Bu, toplumu insana benzeten İbn Haldun'un zihin dünyası da göz önünde bulundurulursa, insanın tatminsizliği ile de örtüşmektedir. Fert olarak insan da beslenme ve güvenlik ihtiyacını karşıladığı zaman tali ihtiyaçlarını gaye edinmektedir. Bu insan ferdinin eğilimlerini bünyesinde barındıran toplumun ileri safhası olan hadari toplum da tıpkı insan gibi temel ihti-

yaçlarını tedarik ettiği ölçüde kemâli ihtiyaçlarının peşine düşecektir.

İbn Haldun'un umran fikri bedavetle başlayan bir tür safiyetten, insanın kemâli ihtiyaçlarının peşine düştüğü hadarete -ve tabii ki bir bozulmaya- doğru ilerleyen bir süreçtir. İşte bu sürecin, fert toplum ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde etkisi, etkileşimi, dönüşümü ve dönüştürücülüğü hangi düzeydedir?

3. Asabiyet Kavramı

İbn Haldun'da fert toplum ilişkilerinin anahtar kavramı asabiyettir. Toplumun umran sürecinin ileri safhalarına geçebilmesi için, hatta denilebilir ki toplumun hayatiyetini devam ettirebilmesi için, o topluluğa mensup fertler nezdinde, ferdin toplum için çalışmasını; fedakârlığını, yardımlaşmasını, vazifelendirildiği görevleri eksiksiz yerine getirmesini mümkün kılacak aidiyet hissini pekiştirecek bir asabiyet duygusunun bulunması elzemdir. Asabiyet bu bakımdan fert toplum ilişkilerinin sıhhatinin ve gücünün göstergesidir.

İbn Haldun, asabiyeti sarîh bir şekilde tanımlamakla beraber asabiyet kavramının bedavet, hadaret, mülk gibi kendi anlam dünyasının yapı taşlarını teşkil eden kavramlarında baskın bir rol oynaması, bu konuyla ilgilenenleri bir tanım yapmaya zorlamıştır. Nitekim, Mukaddime araştırmacılarının İbn Haldun'un zihin dünyasında bu kavramın izini sürmeleri sonucu; dayanışma ruhu, cemaat ruhu, grup duygusu, kabilecilik kan bağı, sosyal dayanışma gibi kavramlar Türkçede ve Batı dillerinde asabiyetin karşılığı olarak teklif edilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte bazı araştırmacılar bu karşılıkların yalnızca asabiyetin fonksiyonlarından ve görünümünden olduğu, ancak bu kavramı aynıyle tanımlayamayacağını iddia etmektedir.¹⁷ İbn Haldun'un bu terimi açık bir şekilde tanımlamamasının sebebinin; bu kavramı, kendi zamanında Arapça konuşan insan-

ların aşına olduğu anlamıyla kullanması olup olmadığı da ayrıca tartışılmalıdır. Bu çalışmada, gerek çalışmanın konusu olan fert toplum ilişkisine bir katkı yapacağı gerekçesiyle gerek bugünün dünyasında bu kavramın hayatiyetini idame ettirmesine imkân kılmak maksadıyla gerekse de metindeki satır aralarından hâsıl olan kanaatimize uygun düşmesi amacıyla, asabiyete şu işlevsel tanımın pence-resinden yaklaşacağız: Asabiyet, ferdi içinde bulunduğu topluma ait hissettiren, bu toplumun diğer fertleriyle yardımlaşmayı bir refleks olarak ona benimsettiren, bu toplum için sahip olduklarını kolayca feda ettiren duygudur. Bu duygunun fert toplum ilişkilerinin sağlıklı yürüdüğü durumlarda görülmesi beklenir. Asabiyet, kimi çalışmalarda belirtildiği üzere, doğrudan doğruya kan bağı anlamına gelmemektedir. Buna gerekçe olarak, Mukaddime'nin birçok yerinde asabiyetten, kan bağını yansıtan nesebin bir üst kavramı olarak bahsedilmesini gösterebiliriz.¹⁸

İbn Haldun'a göre iki türlü asabiyet vardır: Birincisi nesep asabiyeti, ikincisi ise sebep asabiyetidir. Nesep asabiyeti, akrabalık ilişkilerinden, kan bağından hâsıl olan dayanışma duygusu ve aidiyet hissidir. Sebep asabiyeti ise bir akrabalık bağı gerektirmeyen, aynı toprağı aynı ideali aynı tarihi paylaşmak gibi sebeplere binaen oluşmuş asabiyet duygusudur.¹⁹

Mukaddime'ye göre asabiyet duygusuna, kan bağına sarîh olduğu toplulukta rastlanması daha olasıdır; bu da doğal olarak sadece bedavet sürecindeki kabilelerde görülür. Buna göre Bedevilerin asabiye-ye düşkünlüğü ve dolayısıyla aidiyet hissi daha fazladır. Bununla beraber İbn Haldun'un "Badiye'de ikamet etmek, asabiyet sahibi kabilelerden başkası için mümkün olmaz"²⁰ yargısını tersten okuma sonucu, asabiyet duygusuna olan bağlılığın oluşmasında, bedavetteki çetin hayat şartlarının bir etkisinin olduğu fikrine ulaşabiliriz. Bu zor şartlar, insan-

ları birbirine yaklaştırmakta, birbirlerinin yardım-cısı kılmakta, birbirlerini koruma kollama temayül-lerini arttırmaktadır.

Hadari toplumlarda ise nesep asabiyeti hemen hemen yoktur;²¹ çünkü soy karışmıştır.²² Ayrıca çetin bir ortamda yaşamamaları, başkaları tarafından korunmaları onları yardımlaşmak için bir asabiyet kurmaya mecbur etmez. Fakat nadir durumlarda –belki de tarihte uzun süre yaşayan devletlerin sayıca nedretinin sebebi de budur- sebep asabiyeti kurularak ferdin, asabiyet bağlamında, topluma aidiyet hissine şehirde de sahip olması sağlanabilir. Zira İbn Haldun'a göre nesep olmasa dahi nesebin semereleri hâsil olabilir.²³ İbn Haldun için “nesep vehmidir, kaynaşmanın husule gelmesine esas olan husus ise bir arada yaşama, yekdiğerini savunma, uzun süren mümarese, birlikte yetişme ve süt emme durumunun meydana getirdiği rabita ile hayat ve mematla ilgili sair hâllerden ibarettir.”²⁴ Bu satırlardan asabiyetin sadece nesep ile sağlanmayacağı, nesebin müsebbib olduğu hadiselerin başka şekillerde ortaya çıkmasıyla da bu hissiyatın (dayanışma duygusu, aidiyet hissi vs.) hâsil olmasının mümkün olacağı anlaşılabilir. Bunun sayesinde, nesebi birbirine çokça karışmış, neseb saflığı zail olmuş hadari toplumlarda başka şekillerde asabiyetin kurulabilmesine, dolayısıyla fertte, topluma karşı aidiyet hissini kurmasına da kapı aralanacaktır.

Sebepler asabiyetinin kurulmasının çok zor olduğunu ve bu durumun nadiren vuku bulduğunu daha önce belirtmiştik; lakin bugünkü dünya şartlarında nesep asabiyetinin kurulması imkânı, şehirlerarası ve uluslararası dolaşımın yoğunluğu ve bunun sonucu gerçekleşen nesep karışıklığı göz önünde bulundurulursa, daha muhaldir. Ayrıca kitle iletişim araçlarının, bireylerin zihin dünyalarını şekillendirmeye başlaması da ferdin nesepten başka amillere aidiyet hissi duymasına yol açmaktadır. Dolayısıyla İbn Haldun'un “toplumun gelişimi teorisinin ancak

asabiyetle mümkün olduğu” fikrini tasdik edenlerin, bugünkü şartlarda böyle bir gelişmeyi sağlamak için, oluşması daha muhtemel olan sebep asabiyeti üzerine çalışmalarını derinleştirmeleri gerektiği gerçeği de işlenmesi gereken bir düşünce olarak durmaktadır.

I. Bedavet ve Hadarete Fert Toplum İlişkileri

Fert toplum ilişkilerinin hadarete ve bedavette, bu ilişkinin anahtar kavramı olan asabiyet bağlamında nasıl farklılaştığını yukarıda göstermeye çalıştık. Çalışmanın bu safhasında bu ilişki farklılığının sebep ve sonuçları üzerinde analizler yapılacaktır. Sonuç analizi kapsamında, bu farklılaşmanın toplum içinde gözlemlenebilir sonuçlarından biri üzerinden bu farklılığın cari hayata yansımaları mahiyetini inceleyeceğiz. Fert toplum ilişkisinin bedavet ve hadarete farklılaşmasının keyfiyetini anlama amacı taşıyan sonuçlardan biri olarak; fert ile -toplumun ferde müdahale etme aracı olan- otorite arasındaki ilişkiler bu bağlamda irdelenecektir. Bu hususun seçilmesinin sebebi İbn Haldun'un, fert-toplum ilişkisinin sonucu olabilecek konulardan, en çok bu konuda sarıh konuşmasıdır. Sebep analizi kapsamında ise bedevilik ve hadarilikte karşımıza çıkan bu ilişki farklılığının sebeplerinden olan, bu iki yaşayış tarzının gerektirdiği şartlar ve ferdin karakterinin bu şartların etkisinde oluşumunu anlatacağız. Bununla birlikte, fert-toplum ilişkisinin bedavet ve hadarete farklılık göstermesinin, bu seçtiğimiz farklılığından kaynaklanıp kaynaklanmadığını araştırmaya çalışacağız.

1. Fert-Otorite İlişkisi

Mukaddime'nin içerisinde, -açık bir şekilde- fert toplum ilişkilerinin keyfiyetini göstermeye yardımcı olabilecek husus, fert-sulta/otorite ilişkisidir. Birey-otorite ilişkisi, modern sosyoloji biliminde fert

toplum ilişkisi bağlamında irdelenmiş, çeşitli tartışmalarla birçok yönü üzerinde çalışmalar yapılmıştır; fakat bu konu burada, Mukaddime'den oluşan kanaate tabi olarak iki yönlü olarak irdelenecektir. Bunlardan biri ferдин otoriteye gönüllü itaati, bir diğeri de sultanın/otoritenin fert nezdindeki yaptırım gücünün meşruiyet kaynağıdır.

Bedavette fert için otorite, toplumun kendisidir; toplumun/topluluğun geleneği, tarihi ve uzun yıllardan süregelen teamülleridir. Fert bu dönemde hiçbir kanuni zorlamaya gerek olmadan otoritenin beklentilerine, bu ananelerin bir uzantısı olarak itaat eder. İbn Haldun'a göre, bedavet huylarının hüküm sürmeye devam ettiği mülkün ilk safhasında, sulta, tebaaya rıfk ile muamele eder;²⁵ “tebaasına karşı yumuşak, mutedil ve adildir. Bu da ya davetin dini olması halinde dinden gelir veya hanedanlıklar için tabii olan bedeviliğin gerektirdiği mertlikten ve iyilikseverlikten gelir. İktidarın bu yumuşaklığı ve iyilikseverliği üzerine tebaanın emel ve arzuları açılır, umran ve onun vasıtaları için neşe içinde çalışırlar.”²⁶ Ayrıca “devletin başında bulunan şahıs sade-lik, bedevilik, halka yakın olma ve kendisiyle görüşmek isteyene kolayca izin verme hâli üzere bulunur.”²⁷ İbn Haldun'un bu satırlarından ve sair konulardaki çeşitli bahislerde bu minval üzerine söylediklerinden bedavette, halkın/tebaanın kendisine iyi ve yumuşak davranan, kendisine yakın olan ve istediği zaman kendisiyle görüşmesine izin veren sultaya itaatının gönüllü olduğu anlaşılmaktadır. Tebaa, bu dönemde, umranın ve mülkün gerektirdiği vazifeleri, bir anlamda itaati, severek yerine getirmektedir.

Umranın bedavet safhasından hadaret safhasına evrildiği süreçte sulta, istila yoluyla toprağını genişletir; refah ve rahata olan temayül, devleti yönetenlerin arasında yayılır; sulta'nın harcamaları da hem genişleyen topraklarındaki çalışanları doyurmak hem merkezdeki idarecilerinin artan rahat ve refah

taleplerini karşılamak için artar. Artan bu masrafları karşılamak için halkın üzerindeki vergi yükü artırılır, hatta mallarına el koymalar ve tecavüzler baş gösterir. Bunun sonucunda halk mal kazanmak için çalışmayı ve içinde bulunduğu umrana katkı yapmayı gönüllü olarak dilememeye başlar. Ayrıca bedavet döneminde mertlik ve iyilikseverlikten kaynaklanan halka, rıfk ile muamele etme itiyadı kaybolur. Bunun yerine iktidarın tabiatı, halka davranışı itibariyle kötü olur, tebaaya baskı yapar.²⁸ Bu safhada halk bedavetteki gibi sultana yakın olamamakta, derdini istediği zaman istediği tarzda anlatamamaktadır. Hükümdar devamlı surette sadece çevresindeki birkaç adamla görüşmekte, geliştirilen hâciblik kurumu sebebiyle halktan kimseyi dinlememektedir.²⁹ Bütün bunların sonucunda halk, emrinde bulunduğu otoriteye güvenmemeye, onun için severek çalışmamaya, otoritenin kendisini sorumlu tuttuğu vazifeleri yerine getirmekte istekli olmamaya ve emirlere itaat etmemeye başlar; hatta bu dönemde otoritenin bu gidişatına, halktan elinde silah bulunduran kesim isyan etmeye ve bu gidişata şiddet yoluyla dur demeyi denemeye başlar. Bu safhada fert için otorite, bedavetteki gibi gönüllü olarak uymayı varlığının gereklerinden gördüğü müessese ya da yalnızca “toplumun geleneklerinin/ananelerinin o gün ve o şartlarda uygulanmasına aracı olan kurum değildir.” Bu dönemde fert toplumdan farklılaştığı ve içinde yaşadığı toplumdan ayrı bir varlık haline gelmeye başladığı için, otorite ona göre artık ‘tekeline aldığı şiddet kullanma hakkı’ yüzünden vazettiği kurallara uyulması gereken bir kurumdur. Otorite de bu dönemde ihtişam ve tantana gösterileriyle bu hakkı kullanma kudretinde olduğunu, çeşitli vesileler ihdas ederek ilan eder.

Otoritenin tebaa üzerindeki yaptırım gücü ise, fert toplum ilişkilerinin bir göstergesi/sonucu olan fert otorite ilişkilerinin bir yüzünü oluşturur. Ferдин otoriteye itaati ise madalyonun öbür yüzünü oluş-

turur. Otoritenin, fert nezdinde bir yaptırım gücüne malik olması ve bu yaptırım gücünün meşruiyet zemininin ne olduğu, hem fert için toplumun ne ifade ettiğiyle hem de fert için otoritenin ne manaya geldiği ile çok yakından alakalıdır.

İbn Haldun'un nazarında -bunlara dinî kaynakları referans olarak gösterdiği de gözden kaçırılmamalıdır- insan şayet dine tâbi olarak kendini düzeltmez, kendini itiyadlarının merasında başıboş bırakırsa zulme ve kötülüğe meyleder. İnsanların/fertlerin nefislerinde barındırdıkları bu eğilimin hayata geçmesi için bazı müeyyidelere ihtiyaç vardır. Bu müeyyideler, badiyede ve şehirde birbirinden farklıdır.³⁰

Bedavette, kişileri birbirinin hak ve hukukuna tecavüz etmekten alıkoyan sulta büyükler, yaşlılar ve ileri gelenlerdir. Umranın bu safhasında otoritenin fert indindeki bağlayıcılığı ve meşruiyeti, aşiret üyelerinin nefislerine/ruhlarına yerleşen bu büyüklerin vakar ve heybetidir, bunu sağlayan da bedevilerde fazla miktarda bulunan asabiyet duygusudur.³¹ Bu da sürekliliğini, ferdin içindeki aidiyet hissini devamıyla sağlayacağı için, yıkılması maddî şartlara bağlı değildir.

Hadarete ise asabiyet ortadan kalkmış olduğu için ruhlarda onun işgal ettiği mevki otoritenin ihtişam ve tantanası tutar.³² Artık fertleri otoritenin emrine uymaya sevk eden, onlar indinde otoritenin yaptırım gücünü meşru kılan saik sulta'nın ihtişam ve tantanasıdır. Bu meşruiyetin kaynağı, maddi bir güçtür, bu gücün zayıfladığı hissedildiği an otoritenin yaptırım gücünün meşruiyeti de yıkılır.

1. İnsan Karakterinin Fert Toplum İlişkisine Etkisi

İbn Haldun'a göre insan, "âdetlerinin ve ülfet ettiği şeylerin çocuğu ve ürünüdür. Tabiatının ve mizacının çocuğu ve mahsulü değildir."³³ Ayrıca "karakterdeki hususiyet, tabiatıyla içinde bulunduğu hâlin mizacına tâbidir."³⁴ Bu satırlardan, insan karakterini oluşturan asıl faktörün; insanın uğraşları, hemhal

olduğu şartlar, içinde bulunduğu toplumun meşguliyetleri gibi hususlar olduğu anlaşılır. Bu noktadan nazardan yola çıkarak insanların karakterlerini farklılaştıran ana unsurun, o insan ferдин içinde bulunduğu toplumun bedevi mi, hadari mi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İbn Haldun'un açıkladığı ihtiyaçlar sınıflaması yönteminden de anlayabileceğimiz gibi, bedavet ve hadaretteki insanlar farklı ihtiyaç sınıflarını karşılamak için çaba harcamaktadır. Bu farklı ihtiyaçları gidermek elbetteki farklı yollarla olacaktır. Bu yollar da bedavet ve hadaretteki insanların karakter oluşumlarının farklı şekillerde seyretmesine yol açacaktır. Bu farklı insan karakterleri de bedavet ve hadarete fert toplum ilişkilerini farklılaştıracaktır. İbn Haldun'un bedavet ve hadaretteki insan karakterlerini tahlili iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi, metanet, dayanıklılık, cesaret gibi dışarıdan gelen zorluklara verilen tepkiyle alakalı; ikincisi iyi ahlâkla alakalıdır.

Bedavetteki insanların günlük uğraşlarının kahir ekseriyeti temel ihtiyaç maddelerini karşılamaya yöneliktir. Bu temel ihtiyaçlar karşılanmak için basit (karmaşık olmayan) meslekler gerektirir; bu yüzden bedavetteki insanlar genellikle çobanlıkla geçimini sağlar, çobanlık da göçebeliliği gerektirir. Hem çobanlık hem göçebelilik, tabiatın tehlikelerine açık olan mekânlarda yaşamayı ve o durumun çetin şartlarıyla mücadele etmeyi gerektirir; bu da Bedevileri daha cesur, daha kuvvetli, daha yiğit, daha metin³⁵ bir seciyeye büründürür. Bu bahisteki bir diğer husus da ahlâkla ilgilidir. Bedavet hadarilikten daha tabiidir (fitratın ilk hâline daha yakındır); ayrıca bedavette refaha ve rahata yol açan hâci ve kemâli ihtiyaçlar tatmin edilmediği için fertler refahtan, lüksten ve israftan uzaktırlar; bu şartlar da ahlâkî olarak onları fitrî ahlâka daha yakın kılar.³⁶ Fıtrattan uzaklaşmadıkları için de olası bir ahlâkî bozulmada manevî tedavileri daha kolay olur.³⁷ Göçebe toplumların, o cemiyetin manevî tedavisini isteyen İslâm dinini daha çabuk benimsemelerini, özellikle Türkle-

rin tarihsel süreçte bir sahiplenme ve korumayı da beraberinde getiren durumunu, bu durumda etkili başka faktörleri de göz ardı etmeden, bu görüşün bir kanıtı olarak görebiliriz. Cesaret, yiğitlik, diğerkamalık gibi hasletler, bedavette, fert toplum ilişkileri bağlamında, ferдин toplum için fedakârlıkta bulunmasına, kendinden önce toplumun çıkarlarını göz önünde bulundurmasına yol açar. Ahlâken fitrata yakın olması da bencilliği engelleyeceği için “önce içinde yaşadığım topluluk, sonra ben” fikrinin fertte yerleşmesine yol açacaktır.

Hadari fertlerde durum bunun tam tersidir. Hadari toplumların günlük meşgaleleri daha çok hâci ve kemâli ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir. Bu yüzden meslek olarak daha ince işlerle ilgilenirler; zanaat, sanat, ticaret, ilim gibi meşguliyetler onların hayatlarında sürekli hemhal oldukları hususlardır. Bu uğraşlar onları inceltir; ayrıca tabiatın tehlikelerini bertaraf eden surlarla çevrili yerlerde (şehirlerde) ikamet etmeleri ve emniyetlerini muhafaza etme görevini başkalarına tevdi etmeleri, zamanla onlardaki cesaret, metanet, yiğitlik gibi hasletlerin azalmasına neden olur. İbn Haldun'un da belirttiği gibi “Hadariler çeşit çeşit haz ve zevklerle refahın getirdiği adet ve itiyadlarla, dünyaya ve maddi menfaatlerine yönelmekle, dünyevî şehvetleri üzerinde, ısrarla durmakla sık sık karşılaştıkları için, birçok kötü huy ve şerle nefisleri kirlenmiştir.”³⁸

İbn Haldun'un tüccarlarla ilgili çözümlemesini, uğraşın insan karakteri üzerinde ne denli müessir olduğunu göstermesi bakımından burada örnek olarak zikrederim:

“(Tüccar aldanmamak için) kurnazca pazarlık yapma, inatla fiyat kesme, ustalıkla iş becerme, ihtilafli davaların içinden çıkmaya alışık olma ve sıkı bir şekilde tartışma gibi hususlara kesinlikle ihtiyaç vardır. Bunlar, bu mesleğin hususiyetleri (avarızı)dır. Bu gibi şeyler beşeri safvete ve insanî faziletlere zarar verir ve onları tahrip

eder. Çünkü fiillerin tesirleri, mutlaka ruha avdet eder. İmdi hayır nevinden olan fiiller yine hayır ve fazilet cinsinden olan eserleriyle ruha avdet ederler (ona bunları kazandırır). Şer ve sahtekârlık nevinden olan fiiller ise, ruha sözü geçen şeylerin zıddını kazandırır. İmdi (hayır çeşidinden olan fiillerden) evvel şer çeşidinden olan fiiller ruha gelir ve bunlar da tekerrür ederse orada iyice kökleşir ve adamakıllı yerleşir. Şayet bu çeşit fiiller ruha (iyi fiillerden) sonra gelirse, bu sefer de hayır cinsinden olan hasletleri eksiltir. Zira onun kötü tesirleri ruhun tabiatı hâline gelir. Nitekim fiillerden hâsil olan bütün melekelerin hususiyeti budur.”³⁹

Yukarıda yaptığımız uzunca alıntıda insan karakterinin şekillenmesinde meşgalesinin belirleyiciliği vurgulanmaktadır. İnsan şahsiyet kazanarak topluma dahil olan bir varlık değildir. O, içtimai ilişkilerin yoğurduğu bir hammadde gibi topluma katılır. Fiillerin ruhlara tesir ettiğine inanan İbn Haldun, ticaretin sürdürülebilmesi için kişinin ister istemez muhatap olduğu düzey ve şeklin kalıbına gireceği kanaatindeydi. Bu seviye, İbn Haldun'da kaçınılmaz bir sonuç olarak telakki edilmektedir. Piyasa insanı hırs, hile gibi yollara başvurmak zorunda bırakarak insanı sahtekârlığa kadar götürebilecektir. Sahtekârlıkla neticelenmeyecek bile olsa en azından rakibi bir şekilde tasfiye için kurnazlık ve cedel kullanmaktan kaçınmayacaktır. Bu da insanın kıymetinden eksiltecek ve ideal olan mürüvveti engelleyecektir.

Ticaret bahsini, İbn Haldun, karakterin şekillenmesiyle ilgili genel yargılara vardığı ve onu detaylı bir şekilde ele aldığı için hadari toplumun uğraşlarının seciyyeyi ne denli ve ne yönde etkileyeceğini gösteren bir örnek olarak ele aldık. Hadaretteki sair meşgalelerin çoğu da bu minvaldedir. Bu meşgaleler sonucunda fert hem cesaret, yiğitlik gibi hasletlerden uzaklaşır, hem iyi/ideal ahlâkı zamanla terk

eder. Dolayısıyla bu tür hasletlerin olmadığı fertten toplum için çalışması, bencil olmaması, kendini toplumun bir parçası hissetmesi beklenemez.

Sonuç

Çalışmamızda bedavet ve hadaretle fert toplum ilişkilerinin dinamiklerinin farklı olduğunu çeşitli yönlerden anlatmaya çalıştık. Bu çaba bizi bazı sonuçlara götürmüştür. Bunlardan birisi asabiyetin bedavette nesebe, hadaretle ise sebebe dayanarak bina edildiğidir. Bir diğeri fert otorite ilişkileri ile ilgilidir; bedavette bu ilişkide fert için otorite, geleceği ve tarihiyle toplumun kendisidir. Bunun için fert gönüllü olarak ona itaat eder ve saygı duyar. Hadaretle ise fert toplumdan farklılaştığı için otorite, kendisini ait hissettiği kurumun temsilcisi değil, yalnız ve yalnız ihtişam ve tantanasından korkulan bir güçtür; bu dönemde itaat korku neticesindedir. Ulaştığımız başka bir sonuç da ferdin bedavet ve hadaretin farklı şartlarından kaynaklanan karakter farklılığının toplumla kurduğu ilişki üzerinde etkili olduğudur. Bedavette cesaret, yiğitlik, diğerkâmlık, iyi ahlâk gibi seciyeler onun toplumu incelemesine, kendini topluma ait hissetmesine sebep olurken hadaretledeki korkaklık, bencillik, kötü ahlâk gibi özellikler onun kendi menfaatini incelemesine ve bireyselleşmesine yol açmaktadır. Bu çalışmamız neticesinde, ayrıca, bugünkü hadarilemiş dünyada fert toplum ilişkisini sağlıklı kılacak tarzda bir sebep asabiyetinin oluşabileceği ve bunun için de bu kavramın bugünkü uygulanabilirlik imkânı ve yolunun derinlemesine araştırılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.

Dipnotlar

* Bu çalışma, 18-19 Şubat 2006 tarihlerinde düzenlenen Bilim ve Sanat Vakfı XVI. Öğrenci Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1 İbn Haldun, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergh Yayınları, 2005, s. 323.

2 Mukaddime, s. 213.

3 Neşet Toku, İlm-i Umran, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 90. Ayrıca Umran kavramıyla ilgili tartışmalar için bkz. Ahmet Arslan, İbn-i Haldun, Vadi Yayınları, Ankara, s. 95-7.

4 Mukaddime, s. 215.

5 Ejder Okumuş, "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", Divan İlmî Araştırmalar, 1999/1, s. 184.

6 Sâti' el-Huseri., Dirasat an mukaddimet ibn Haldun, Bağdat, Daru'l-maarif bimsir, 1953, s. 245.

7 Omar Faruk el-Tabba, İbn Haldun: fi siretihi ve felsefetihi't-tarihiye ve'l-ictimaiyye, Beyrut, Müesseseti'l-maarif, 1992, s. 77.

8 İbn Manzur, Lisânü'l Arab, "be-de-ve" maddesi, Dar'u Lisânü'l Arab, Beyrut.

9 Mukaddime, s. 325.

10 Mukaddime, s. 327.

11 Mukaddime, s. 634.

12 Mukaddime, s. 419.

13 İbn Manzur, Lisânü'l Arab, "ha-da-ra" maddesi, Dar'u Lisânü'l Arab, Beyrut.

14 Tahsin Görgün, "İbn Haldun", DİA, c.19, s. 547.

15 Mukaddime, s. 325.

16 Mustafa Çağrırcı, "Asabiyet", DİA, c. 3, s. 454.

17 Ümit Hassan, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Kuram Yay., İstanbul, 1998, s. 209.

18 Mukaddime, s. 334.

19 Süleyman Uludağ, "Giriş", Mukaddime içinde, s. 98-9.

20 Mukaddime, s. 333.

21 Mukaddime, s.342-3.

22 Mukaddime, s. 337-6.

23 Mukaddime, s. 356.

24 Mukaddime, s. 355-6.

25 Mukaddime, s. 561.

26 Mukaddime, s. 569.

27 Mukaddime, s. 554.

28 Mukaddime, s. 570

29 Mukaddime, s. 554

30 Mukaddime, s. 333.

31 Mukaddime, s. 334.

32 Mukaddime, s. 558.

33 Mukaddime, s. 330.

34 Mukaddime, s. 399.

35 Mukaddime, s. 330.

36 Mukaddime, s. 327.

37 Mukaddime, s. 328.

38 Mukaddime, s. 327.

39 Mukaddime, s. 720.